

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN DEMOKRATİK HASSASİYETLERİ

*Mehmet EVSİLE**

ÖZET

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Türk Demokrasi tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, sahip olduğu yetkiler ve çalışma sistemi ile bu dönemin önemli bir halkasını teşkil etmektedir. 1921 Anayasası ile bir "Meclis Hükümeti" modeli getirilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi, yürütmenin ortağı olmuştur. Bu yetkisine de sonuna kadar sahip çıkmış, gerektiğinde sert tepkiler göstermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları tarandığı zaman bu konuda pek çok örnek bulmak mümkündür. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu özellikleri ve çalışma sistemi ile bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu özellikler ve çalışma sistemi mukayese edildiği zaman, demokrasimizin seksen yıllık uygulama sonunda ne kadar gelişebildiği hakkında fikir sahibi olmak mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi Tarihi, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis Hükümeti, Gizli Celse Zabıtları, TBMM'de Muhalefet

THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY'S DEMOCRATIC SENSIBILITIES

ABSTRACT

A new term started in the Turkish Democracy history with the opening of Grand National Assembly of Turkey in 23 April 1920. The First Grand National Assembly of Turkey is the an important part of this term with the authorities it has and the working system. Grand National Assembly of Turkey had been the partner of executive by bringing an "Assembly Government" model

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi.

with the 1921 Constitution. Grand National Assembly of Turkey had this authority to the last and in case of necessity showed the sharp reactions. When the closed session records of Grand National Assembly of Turkey were scanned, it is possible to find a lot of examples on this subject. When the characteristics and the working system of the first Grand National Assembly of Turkey were compared to current the characteristics and the working system of the Grand National Assembly of Turkey, it is possible to have an idea on how much the democracy developed at the end of eighty years' practice.

Key Words: Democracy History, the first Grand National Assembly of Turkey, Assembly Government, Closed Session Records, The opposition in TBMM.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, sahip olduğu yetkiler itibarıyla Millî Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde özel bir yer tutmaktadır. Şimdiye kadar Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, pek çok çalışmaya konu olmuş ve çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. Türkiye İş Bankası tarafından 1985 yılında ikinci baskısı yapılan **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**'nı taradığımızda, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bazı özellikleri daha göze çarpmaktadır. Bunlardan biri de, bu dönemin hatırı sayılır bir demokratik hassasiyete sahip olmasıdır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, her şeyden önce kendi statüsünü tesbit etmeye çalışmıştır. 18 Temmuz 1920 tarihindeki bir oturumda, Malatya milletvekili Lütfi Bey, meclisin bir Meb'uslar Meclisi, ya da Kurucu Meclis olmadığını, yasama ve yürütme yetkilerine sahip olmakla, bu modellerin hepsinin üstünde olduğunu¹, 24 Ekim 1920 tarihli bir oturumda Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey, meclisin Osmanlı Kanun u Esasîsi ile bağlı olmadığını, bağımsız olduğunu²; Başbakan Hüseyin Rauf Bey, 16 Ekim 1922 tarihinde, meclisin,

¹ Lütfi Bey (Malatya), 18.7.1920, TBMM, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985 (2. baskı) Cilt:1, s.92.

² İsmail Suphi Bey (Burdur), 24.10.1920, TBMM, **TBMM GCZ**, C:1, s. 216.

milletin geleceğine hakim en yüksek makam olduğunu³ ve nihayet Mustafa Kemâl, 6 Mayıs 1922 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dünyanın en demokrat bir meclisi olduğunu vurgulayarak, her üyenin icthatlarını söylemesini, bütün tenkitlerini yapmasını, gördükleri bütün mahzurları ifade etmesini istemiştir⁴.

Teorik olarak bakıldığında da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa hükümlerine göre, yasama ve yürütme yetkilerine sahiptir. Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunmaktadır. Anayasanın 3.maddesinde düzenlenen bu hüküm ile bir "Meclis Hükümeti" sisteminin seçildiği ve egemenlik hakkının Türkiye Büyük Millet Meclisi eliyle kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle yasalarda, "İşbu kanunun ircana Büyük Millet Meclisi memurdur" hükmüne yer verilmiştir⁵. İşte Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, anayasadan aldığı bu yetkilere son derecede hassasiyet göstermiş, bunların ihlâl edildiği veya gölgelendiği zamanlarda açık bir şekilde karşı durmuş ve bazı hallerde de bu düşüncesine uygun tavırlar sergilemiştir. Bu örnekleri ortaya koyarak aradan geçen seksen yılı aşkın bir süre içerisinde demokrasimizin geldiği seviyeyi mukayese etme imkânı hasıl olacaktır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışılan konuların tesbitinde **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları** isimli kaynağı esas aldık. Elbette konu hakkında müracaat edilecek pek çok kaynak ve araştırma eser mevcuttur. Biz bunlardan sadece **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**'na dayanarak şimdiye kadar tarih çalışmalarında yeteri keder kullanılmadığını düşündüğümüz bu kaynağa vurgu yapmaya ve burada ulaştığımız bilgileri bilime kazandırmaya gayret ettik. Bundan sonraki çalışmalarımızda da **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**'ndaki daha pek çok konuyu seri makaleler şeklinde neşretmeyi düşünüyoruz. Şimdi konumuzla ilgili olarak adı geçen kaynaktan taradığımız örnekleri sıra ile vermeye çalışalım:

27 Mart 1922 tarihinde, Rize milletvekili Necati Bey ve Oltu milletvekili Rüstem Bey tarafından bir önerge verilerek, önemli konuların gündemde olduğu günlerde acil olmayan konularda verilen soru önergelerinin bir süre ertelenmesini istemişlerdir. Önerge sahibi olarak Necati Bey, yaptığı konuşmada, meclisin

³ H.Rauf Bey (İcra Vekilleri Hey'eti Reisi), 16.10.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 967.

⁴ Mustafa Kemâl Paşa (Başkomandan), 6.5.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 336.

⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2004, s.86.

gündeminde mütareke meselesi, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu, bütçe ve nahiyeler kanunlarının bulunduğunu, bunların müzakerelerini yapmadan birtakım soru önergeleri ile vakit geçirmenin meclisin asıl maksadı ile telif edilemeyeceğini kaydederek, meclis uygun görürse, gündemdeki maddelerin görüşülmesinden sonra boş vakit bulunursa, soru önergelerinin müzakere edilmesini teklif etmiştir.

Konu hakkında düşüncelerini açıklayan Rize milletvekili Ziya Hurşit Bey, soru önergesi vermenin, meclisin iç tüzüğünün milletvekillerine verdiği en büyük bir hak olduğunu, bunun bir kararla kapatılamayacağını, aksi takdirde milletvekilliğinin bir anlamının kalmayacağını ifade etmiştir. Asıl böyle mühim zamanlarda soru önergeleri verilerek, millete, vekillerinin müşkül zamanlarda ciddî meselelerle uğraştıklarının ve hükümeti kontrol ettiklerinin gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu hakkın tabii bir hak olduğunu ve milletvekillerinin de en müşkül zamanlarda kontrol görevlerini yapmalarını istemiştir. Yapılan oylamanın sonunda Necati Bey'in teklifi kabul edilmemiştir⁶.

14 Aralık 1921 tarihinde, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Sakarya zaferinden sonraki askerî vaziyet hakkında bilgi vermesi için açılan müzakerede söz alan Erzurum milletvekili M. Durak Bey, herhangi bir milletvekilinin bir konuda bir soru önergesi vermesi üzerine hemen bakanlardan birinin söz alıp yetkilerini dile getirdiğini ifade ederek, bakanlara hitaben ülke menfaatlerinin bakanların yetkisinden üstün olduğunu, kendilerinin de ülke menfaatlerini düşündüklerini, her defasında sorulan soruları bu şekilde karşılamamaları gerektiğini söylemiştir. Ayrıca ülkenin her tarafında asayişsizlik bulunduğunu, ne yapılacaksa yapılması gerektiğini, teklif edilen müfettişlik ihdası konusunun aylarca encümende kaldığını eleştirmiştir. Çözüm yolu olarak da sıkıntılı yerlere teftiş hey'etleri gönderilerek vatandaşların sıkıntılarının yerinde öğrenilmesini, bunların meclise getirilerek çözülmesini, böyle bir uygulamanın İçişleri Bakanı'nın yetkilerine müdahale olmayacağını vurgulamıştır.

Aynı konuda görüşlerini açıklayan Mersin milletvekili Selâhattin Bey ise, encümenlerin mutlaka çalıştırılmasını ve bakanların encümenlerle daha sıkı istişare etmelerini teklif ederek, böylece meclisin doğrudan doğruya icra yetkisini ve kontrol fonksiyonunu yerine getireceğini söylemiştir⁷.

⁶ 2.7.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 149-150.

⁷ 14.12.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 490-492.

Buna benzer bir şekilde, getirdiği bütçe uygun bulunmadığı için dönemin Maliye Bakanı Ferit Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, bakanlıktan düşürüldüğü bilinmektedir⁸.

14 Aralık 1921 tarihli oturumda M. Durak Bey'in diğer teklifi, Batı Cephesi'nde meclis denetimi hakkında olmuştur. Büyük Millet Meclisi ile ordu arasında sıkı bir irtibatın faydalı olacağını belirterek, Anayasaya uygun olarak Batı Cephesinin sağ ve sol kanatları ile merkezine, geçici olarak görev yapmak üzere üçer kişiden oluşacak, toplam dokuz kişilik bir hey'etin seçilerek bir an önce cephe gönderilmesini; üç kişilik bir hey'etin de cephe gerisinde görevlendirilmesi ile geri hizmetteki çalışmalara yardım edilmesini istemiştir⁹.

Aslında bu konu hakkında, 1 Ekim 1921 tarihinde, 107 milletvekilinin imzaladığı bir karar meclis başkanlığına verilmiş, fakat hâlâ gündeme alınmamıştır. 14 Aralık 1921 tarihli oturumda Mustafa Kemâl Paşa, böyle bir teklifin müzakeresinin Başkomutanlık Kanunu'na aykırı olduğunu ifade ederek, Batı cephesi'nin merkez, sağ ve sol cenahlarına birer hey'etin gönderilmesinin, kendisinin başkomutan olarak görevini yapamadığı anlamına geleceğini söyleyerek, bu kararın görüşülmesi için başkomutanlık kanununun lâğvedilmesi gerektiğini, ancak ondan sonra cepheye teftiş hey'eti gönderilebileceğini söyleyerek bu kararın görüşülmesine karşı çıkmıştır¹⁰. Buna rağmen M. Durak Bey'in, dört ay sonra konuyu tekrar meclis gündemine getirerek, düşüncelerinde ısrar ettiği görülmektedir.

Çok büyük tartışma ve itirazların yaşandığı bir konu da başkomutanlık kanunu olmuştur. Çünkü adı geçen kanunun ikinci maddesine göre başkomutan, ordunun maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkilerini meclis adına fiilen kullanabileceği ibaresi yer almaktadır¹¹.

Bu kanunun müzakereleri sırasında söz alan Edirne milletvekili Şeref Bey, meclis yetkilerinin devrine itiraz ederek, görüşlerini özetle şu şekilde ifade etmiştir: “Yüce meclis, yetkisinden hiçbir şeyi vermek kudretine sahip değildir. Seçmenlerin, bizi seçmekle verdikleri sarsılmaz yetki, başkasına devredilecek bir şey değildir. Bunun hukukî şekline gelince, Anayasada yer alan dokunulmazlık

⁸ Basri Bey (Karesi), 16.2.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 799.

⁹ 14.12.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 489-490.

¹⁰ 11.8.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 207.

¹¹ M.Kemâl ATATÜRK; **Nutuk**, (Haz. Zeynep KORKMAZ), ATAM Yayını, Ankara, 1995, s. 416.

konumunu kaldırdığımız zaman yasama hakkı yok olur. Ülke ve milletin istiklâlini kurtarmak amacıyla toplanmış olan meclis, hakimiyet hakkını kimseye veremez. Buna imkân yoktur... Büyük Millet Meclisi Anayasa yapmış, hükümdarı atmış, hakimiyetini eline almış ve millî iradenin hakim olduğunu ispat etmiştir...Dünyada başkomutan olmak üzere düşmanı atmak şartıyla bu belâyı başımızdan atacağına iman ettiğim Paşa Hazretlerinin milletin bütün maddî ve manevî kuvvetinden istifade etmesi tabiidir. Başka türlü sevk ve idare edemez. Yalnız, millî hakimiyete aykırı bir sonucun ortaya çıkmaması lâzımdır. Genel arzu da, Paşa'nın arzusu da budur. Bu konu halledilmek isteniyorsa, Anayasa ve kanunî mevzuat hükümlerine uygun olmak kaydının konulmasını rica ediyorum.”¹²

4 Mayıs 1922 tarihinde başkomutanlık süresinin üç ay daha uzatılması hakkındaki kanunun müzakereleri sırasında, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, meclisin kendi hukuku ile yasma ve yürütme yetkilerine tam ve kâmil olarak sahip olması gerektiğini, bu yetkilerin geri alınması için konunun yeniden müzakere edilmesini ve sadece başkomutanlık kanunu olarak kalması gerektiğini ifade etmiştir.¹³

Harp Encümeni'nin kuruluşu kararı da diğer bir eleştiri konusu olmuştur. Bakanlar Kurulu'nun 14 Ocak 1922 tarihli toplantısında ordu ikmâl işlerinin daha uygun bir şekilde yürütülmesi, sıraya konması ve çabuklaştırılması için Başkomutanın başkanlığında bir Harp Encümeni'nin kuruluşuna karar verilmiştir. Bu encümenin görevi, orduların takviyesi ve ulaştırma hizmetlerinin düzenlenmesinde diğer bakanlıklar ile ilgili işlemleri en etkili ve uyumlu bir şekilde yapmak olarak tesbit edilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı encümen başkanları da Harp Encümeni'nin üyeleri olarak görev almışlar, Levazımat-ı Umumiye Dairesi Başkanı da genel sekreter olarak görevlendirilmiştir.¹⁴

Harp Encümeni'nin kuruluşu ile ilgili teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında sert tenkitlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Böyle bir hey'etin, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini sınırlandırdığı ve sorumluluk dairesi dışına çıkardığı ifade edilmiştir. Ülkenin geleceğinin böyle birkaç kişiden oluşan yapılara terk edilmesi ile artık milletvekillerinin varlığına

¹² Şevki Bey (Edirne), 5.8.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 178-179.

¹³ Ali Şükrü Bey (Trabzon), 4.5.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 311.

¹⁴ Mehmet EVSİLE; **Kurtuluş Savaşında Genel Levazım Hizmetleri ve Tekâlif-i Milliye Uygulamaları**, Amasya,1998, s.19.

ihtiyaç kalmadığı, bunun da adeta “diktatörlük” olduğu¹⁵ şeklindeki tenkitlere ilâve olarak Harp Encümeni devam ettikçe Bakanlar Kurulu’nun “mülga” olduğu şeklinde çok sert tenkitler de dile getirilmiştir¹⁶.

6 Mart 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemâl Paşa, askerî vaziyet hakkında meclise izahat sunduğu bir oturumda, meclise sunulan bazı konularda müzakere yapılmadan red veya kabul kararı verilmesini rica etmiştir. Mustafa Kemâl Paşa’dan hemen sonra söz alan Mersin milletvekili Selâhattin Bey, “Meclis-i Âlîleri makam-ı müzakere ve münakaşadır; makam-ı tasdik değildir. Buradan millete emrolunmaz. Millet; buradan âmâlini beyan eder” şeklinde sert bir karşılık vererek, kendilerinin de memleket menfaatleri hakkında fikirlerinin bulunduğunu, münakaşa olmadan böyle şeylerin kabul edilemeyeceğini, meclisin şahsına hürmet edilmesi gerektiğini söylemiştir. Fikirlerde ihtilâf bulunabileceğini ancak anlaşılabilirliğini, bunun için de söz haklarının verilmesini istemiştir¹⁷. Daha sonra istekte bulunanlara söz hakkı verilerek gündemdeki konular hakkında düşüncelerini beyan etmişlerdir.

İstiklâl Mahkemeleri üzerindeki meclis denetimi de bu konuda diğer bir örneği teşkil etmektedir. Amasya İstiklâl Mahkemesi’nin kanunlara aykırı bir surette karar verdiği ve Yozgat isyanı dolayısıyla şahsî hukuku ihlâl eden kararları üzerine vuku bulan şikâyetlerle ilgili olarak Samsun milletvekili Emin Bey’in başkanlığında bir hey’et kurularak konu araştırılmış, adı geçen mahkeme üyelerinden Şevket, Necati ve Bahri Beylere işledikleri isnat olunan fiillerle ilgili toplam 14 maddelik bir ifade tutanağı verilmiş, adı geçen üyeler bu soruları cevaplandırdıkları gibi, aynı konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de kendilerini savunmuşlardır. Ancak bir ictihat farkından dolayı bu şahısların suçlu bulunmalarının doğru olmayacağına hükmedilerek haklarında herhangi bir kanunî takibatın yapılmasına yer olmadığına karar verilmiştir¹⁸.

Londra Konferansı’na gidecek delegelerin tesbiti noktasında da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin çok hassas davrandığı görülmektedir. Buraya gidecek delegelerin kalbinin millî azim ve imanla çarpması, millî davanın en köklü taraftarı olmaları gerektiği ifade edilmiştir¹⁹. Eskiden Demiryolları Müdürlüğü

¹⁵ Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 3.1.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 578.

¹⁶ Vehbi Efendi (Konya), 7.1.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 588.

¹⁷ 6.3.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 13.

¹⁸ 20.3.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 102-113.

¹⁹ Hüsrev Bey (Trabzon), 4.2.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:1, s. 368.

yapmış olan Muhtar Bey'in²⁰, Düyun u Umumiye Müfettişi Ziya Bey'in²¹ memleketin istiklâl gayesine uygun kişiler olmadıkları gerekçesiyle, hükümet tarafından görevlendirilmeleri istendiği halde meclis tarafından kabul edilmediği görülmektedir. Yapılan oylamalarda meclisin onayını alan Hüsrev Bey, Yunus Nadi Bey, Vehbi Bey, Necati Bey, Sırrı Bey ve Mahmut Esat Bey'in delege olarak seçildikleri bilinmektedir²². Delegasyon başkanı olarak Bekir Sami Bey'in Londra'ya gitmesine itiraz edildiği halde²³, Dışişleri Bakanı olduğu için göreve memur edilmiştir.

Ancak Londra'da buldukları sırada Bekir Sami Bey'in kendi ifadesine göre diğer delegelerin bile haberi olmadan, millet menfaatlerine uygun gördüğü için şahsî kanaatleriyle Fransa ile imzaladığını beyan ettiği bir anlaşma²⁴, daha önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne arz edildiği halde kabul edilmemiş ve bunun üzerine Bekir Sami Bey, Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etmiştir²⁵.

Ukrayna ile yapılan bir anlaşmanın mecliste onaylandıktan sonra iki ülke arasında teati edilmek üzere Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey başkanlığında Saruhan milletvekili Süreyya Bey, Trabzon milletvekili Recai Bey ile Binbaşı Yakup Bey ve bir kâtipten ibaret hey'etin oluşturulduğu ve bunların görevli sayılmaları için meclis onayı isteyen 12 Mart 1922 tarihli bir Bakanlar Kurulu tezkeresinin görüşülmesi sırasında söz alan Erzurum milletvekili Salih Efendi, meclisin böyle bir usûl koymadığını, bunun meclis yetkilerine tecavüz, meclis üzerinde bir tahakküm oluşturduğunu, gönderilecek kişilerin meclis tarafından seçilmesinden sonra görevlendirilmeleri gerektiğini ifade etmiştir²⁶.

Buna benzer başka bir örnek de 16 Ekim 1922 tarihinde Başkomutanlık ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin dört esnan erbabının terhisi hakkındaki teklifin görüşülmesi sırasında yaşanmıştır. Rize milletvekili Abidin Bey söz alarak, meclisin böyle emrivakiler karşısında bırakılmasının doğru olmadığını, bundan sonra hükümetin, "bera yı malûmat arz olunur" şeklinde meclise müracaat etmemesini, hangi göreve kimin gönderileceği şeklinde isim

²⁰ Yahya Galip Bey (Kırşehir), 4.2.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:1, s. 370.

²¹ Mahzar Müfit Bey (Hakkâri), 4.2.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:1, s. 371.

²² 5.3.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:1, s. 385-386.

²³ Vehbi Efendi (Konya), 4.2.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:1, s. 374.

²⁴ Bekir Sami Bey (Amasya), 12.5.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 74.

²⁵ Mustafa Kemâl Paşa (Ankara), 12.5.1921, TBMM, **TBMM GCZ**, C:2, s. 73.

²⁶ 16.3.1922 TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 72-73.

listesi değil; kadro defteri göndermesini, meclisin istenilen kadrolara kendi içinden temsilciler seçmesinin doğru olacağını ifade etmiştir²⁷.

Aynı şekilde 5 Mart 1922 tarihli “aşağıda isimleri yazılı kişiler (İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey ve Urfa milletvekili Ali Saip Bey), bazı askeralma dairelerini teftiş için görevlendirilmiştir” şeklindeki Başkomutanlık yazısının onay için mecliste görüşüldüğü 6 Mart 1922 tarihinde Mersin milletvekili Selâhattin Bey, “Meclisin söz söylemek hakkı yok mu? O halde hakimiyet kimdedir?” sözleri ile bu tür konularda seçimin meclis tarafından yapılması gerektiğini ihtar etmiştir²⁸.

Büyük zaferden sonra Mustafa Kemâl Paşa'nın İzmir'de bulunduğu bir sırada hükümet, harbin son durumu ve ülkenin geleceği ile ilgili kararlar alabilmek için başkomutanla görüşme ihtiyacı hissederek, konuyu Mustafa Kemâl Paşa'ya bildirmiştir. Mustafa Kemâl Paşa, aslında kendisinin de hükümetle fikir alış verişinde bulunmak ihtiyacı hissettiğini, ancak içinde buldukları durumun kendisinin İzmir'den ayrılmasına imkân vermediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu İzmir'e gitme kararı almış ve bunun için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden onay istemiştir. İşte bu sırada söz alan Mersin milletvekili Selâhattin Bey, bu isteğin hükümet olmanın hikmetiyle bağdaşmadığını; böyle bir şeyin, icra yetkisine sahip olan meclisi, bu yetkisinden mahrum bırakacağını söylemiştir. Bakanlar Kurulu'nun meclisin eli, kolu olduğunu, meclisin bu kollardan mahrum edildiğini belirterek; hükümetin ancak mecliste işleyeceğini, başka bir yere gidemeyeceğini, eğer gerekirse bakanlardan birinin görevlendirilerek gerekli görüşmeleri yapıp gelebileceğini, kabinenin tamamının gitmesinin uygun olmayacağını söylemiştir²⁹. Neticede bu itirazlar dikkate alınarak sadece Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın İzmir'e gitmesi kararlaştırılmıştır³⁰. Daha sonraki günlerde Avrupa'dan dönen İçişleri Bakanı Fethi Bey'in de İzmir'e gittiği Başbakan Rauf Bey'in meclise çektiği bir telgraftan anlaşılmaktadır³¹.

Bu arada müttefik devletler adına Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gelen Franklin Bouillon ile 28 Eylül 1922 tarihinde bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşme sırasında İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanlarının

²⁷ Abidin Bey (Lâzistan), 16.10.1922, TBMM, **TBMM GCZ**.,C:3, s. 965.

²⁸ 6.3.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 42.

²⁹ 18.9.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 785.

³⁰ 20.9.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 800.

³¹ 28.9.1922, TBMM, **TBMM GCZ**.,C:3, s. 825.

imzalarını taşıyan bir nota da gelmiştir ki, bu notada Trakya'nın Türklere verileceği bildirilerek boğazların serbestliği, azınlıkların korunması istenerek, Yunan askerlerinin Trakya'dan çıkartılmasına karşılık Türkiye'nin tarafsız bölgeye asker göndermemesi ve boğazlardan geçmemesi gibi istekler dile getirilmiştir³². İşte bu görüşmelerin yapılacak olması da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tenkitlere konu olmuş, burada nelerin konuşulacağını meclise arzedilmediği, meclisin kudretine sahip çıkması gerektiği, çünkü böyle bir durumda meclisin nasıl tatmin olduğunun anlaşılamadığı ifade edilmiştir³³. Bu sorulara cevap olarak Dışişleri Bakan Vekili Rıza Nur Bey, bir müzakere cereyan etmediğini, böyle bir şey olursa meclise bilgi verileceğini belirtmiş, Rize milletvekili Ziya Hurşit Bey, "Hangi Hey'et-i Vekile? Buradaki mi yoksa İzmir'deki mi?" diyerek mizahî bir şekilde tepkisini göstermiştir³⁴. Başkomutan, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve İçişleri Bakanı'nın İzmir'deki diplomatik temasları, "...eskiden Türkiye'de iki hükümet vardı, şimdi bugün üç hükümet oldu" şeklinde esprilere de sebep olmuştur³⁵.

Lozan'da sulh konferansına iştirak edecek murahhas hey'eti ile, bunlara verilecek tahsisata dair Bakanlar Kurulu mazbatasının gündeme gelmesi üzerine, Mersin milletvekili Selâhattin Bey, murahhas hey'etinin mecliste belirlenmesi gerektiğini, hükümet tezkeresinin onaylanmasının "tayin" olacağını, hattâ delegelerin meclis üyeleri arasından seçilmesini teklif etmişse de³⁶, yapılan itirazlar dikkate alınmayarak delegeler sonuçta hükümet üyeleri arasından seçilmiştir³⁷.

Lozan'da sunulan barış projesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul görmemesi üzerine³⁸, 1 Nisan 1923 tarihinde seçimin yenilenmesi kararı alınarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışma dönemi sona ermiştir.

Sonuç olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bugünkü çalışma sistemine, tartışma ortamına baktığımızda Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gördüğümüz demokratik zemini yakalayamamış olduğu dikkat çekmektedir. Bunda mevcut parti sisteminin, grup kararı mekanizmasının, meclis

³² M. Kemâl ATATÜRK; *Nutuk*, (Haz: Zeynep KORKMAZ), S.460.

³³ Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 23.9.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 827.

³⁴ 25.9.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 827.

³⁵ Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 23.9.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 820.

³⁶ 2.11.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s.988.

³⁷ 2.11.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C:3, s. 1003.

³⁸ 6.3.1922, TBMM, **TBMM GCZ**, C: 4, s.181-190.

İç tüzüğünün bağlayıcı hükümlerinin ve benzer unsurların etkisi olduğu muhakkaktır. Bu açıdan bakıldığında demokrasi seviyemizin yükseltilmesinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, örnek teşkil edecek bir dönem olarak görülmektedir.

İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne , Birinci Meclis'te "İkinci Grup"tan oldukları sanılan sadece üç kişi girebilmiş, diğerleri meclis dışında kalmışlardır³⁹. Bu sonuç, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefetin tamamen "tasfiye"si sayılabilir. Bu tasfiye mekanizması, daha sonra da mecliste, siyasî partilerde, bürokraside, basında, yargı, üniversite ve diğer devlet kurumlarında arkası kesilmeden çeşitli tarz ve şiddette günümüze kadar gelmiştir. Bunun sonunda, dayanakları zayıflatıldığı için demokrasimiz çok hassas, korumasız, zayıf, dış etkilere açık ve illetli bir hale gelmiştir. Bugün geriye dönüp baktığımızda, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin nostaljik bir dönem olarak Türk Demokrasi Tarihinde yerini aldığı görülmektedir.

Yukardaki örneklerde adı geçen milletvekillerinin çoğunun muhalif kanada mensup kişiler olduğu şeklinde bir eleştiri yapılabilir ama unutulmamalıdır ki, sadece, bünyesinde muhalefet bulunan ve onun varlığına tahammül edilen rejimler demokrasidir.

KAYNAKÇA

Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

M.Kemâl ATATÜRK; **Nutuk**, (Haz. Zeynep KORKMAZ), ATAM Yayını, Ankara, 1995.

EVSİLE, Mehmet, **Kurtuluş Savaşında Genel Levazım Hizmetleri ve Tekâlif-i Milliye Uygulamaları**, Amasya,1998.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2004.

TUNÇAY, Mete, **T.C.'NDE Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992

³⁹ Mete TUNÇAY; **T.C.'NDE Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.55-57.